

Het politieke klimaat in Gilze en Rijen in de jaren dertig

Inleiding

Het politieke klimaat in Nederland werd in de jaren voor de Tweede Wereldoorlog gekenmerkt door “stabiliteit”. Ons land bleef voor 1940 allerm minst van “dynamiek en ongeduldige vernieuwingsdrang” en wordt een conservatief land genoemd. Dit conservatisme kenmerkte zich door handhaving van orde en gezag tegen politieke en sociale omwentelingen.¹

De beëindiging van de schoolstrijd, de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging en het algemeen kiesrecht, veranderde de politieke verhoudingen in Nederland na 1920 definitief. Het liberalisme werd uit haar vooraanstaande positie verdreven en de drie grote confessionele partijen (RKSP, ARP, CHU) kregen het roer van staat definitief in handen. De confessionelen streefden daarbij naar een scheiding tussen het christelijke en niet christelijke volksdeel. De samenwerking tussen de drie grote confessionele partijen onderling was echter niet altijd hecht en gemakkelijk. Deze partijen trokken op in een sfeer waarbij geestverwantschap niet zozeer het bindende element was, maar afwijzing van een alternatieve regeringscombinatie met niet christelijke partijen. Dit negatieve bindmiddel kon echter niet verhinderen dat op den duur een toenadering tot de liberale partijen ging ontstaan. Het belang dat zowel de confessionelen als de liberalen, ieder vanuit een eigen invalshoek, hadden bij de bestrijding van het socialisme, deed een christelijk-liberale samenwerking ontluiken. Aanvankelijk in de vorm van een “half onbewuste consensus”, in de jaren dertig echter, toen de crisisbestrijding een nationaal kabinet wenselijk maakte, ook op het praktisch politieke vlak.² De ervaringen met de economische malaise ondergroeven eind jaren dertig deze samenwerking weer. Dit leidde in 1939 tot een toenadering van de RKSP en CHU met de SDAP uit ongenoegen met de sociaal-economische politiek van de kabinetten Colijn. Deze toenadering werd vergemakkelijkt doordat de SDAP zich steeds meer tot de bestaande maatschappij bekende. Met deze toenadering viel ook de confessionele coalitie uiteen.³

De uitslagen van landelijke verkiezingen in Gilze en Rijen

Evenals in de rest van het vooroorlogse Noord-Brabant werd het politieke klimaat in Gilze en Rijen beheerst door een onpolitiske factor, namelijk de kerk. De invloed van de RK kerk en pers maakten de RKSP tot het alles dominerende element in het politieke denken van de gemeenschap in Gilze en Rijen. De kerk vaardigde belangrijke richtlijnen uit voor het maatschappelijke leven. Groot is de invloed geweest van de encycliek “Quadragesimo Anno” (1931) op het sociaal-economisch denken van de katholieken. Men trok hieruit de conclusie dat voor het bereiken van een rechtvaardige samenleving, de katholieke partijen de aangewezen politieke organisaties waren.⁴ In Nederland werd de politieke homogeniteit door het Episcopaat bewust bevorderd door middel van bisschoppelijke mandementen, die vanaf 1918 werden uitgevaardigd. Het doel was de katholieken als groep bijeen te houden en hen te weren van organisatorische contacten met andersdenkenden. Het bisschoppelijke mandement uit 1933 geeft dit streven duidelijk aan in haar titel: “Mandement van het Nederlandse Episcopaat tegen liberalisme, socialisme en communisme, voor de eenheid der katholieken”.⁵

De RKSP liet zich als politieke partij sterk leiden door de RK kerk; haar kiesverenigingen vielen samen met de parochies en haar politieke leerstellingen werden vergaand beïnvloed door de kerkelijke dogma’s. Deze partij behaalde in Gilze en Rijen gemiddeld zo’n 95% van de stemmen bij de landelijke verkiezingen gedurende de jaren dertig. In dat zeer gesloten katholieke front vonden in de loop van de dertiger jaren slechts kleine verschuivingen plaats. In de jaren 1933 en 1935 daalde het percentage van de RKSP tot iets beneden 95, hetgeen voornamelijk te wijten was aan de opkomst van de kleine dissidente katholieke partijen en in mindere mate aan een stijging van het stemmenaantal van de SDAP in 1933 en de NSB in 1935.

De belangrijkste katholieke dissidente partij was de RK Volkspartij, die als een “linkse” afsplitsing van de RKSP beschouwd kan worden. In 1935 ging de RK Volkspartij op in de Katholieke Democratische

Partij (KDP) en behaalde tijdens de Provinciale Staten verkiezingen in datzelfde jaar 138 stemmen in Gilze en Rijen, waarmee ze de tweede partij was in de gemeente. De kleine katholieke lijsten konden niet rekenen op sympathie van de kerkelijke autoriteiten. Het Episcopaat verklaarde dat de katholieken hun eenheid dienden te bewaren. Dit herhaaldelijk uitgedrukte streven van het Episcopaat had als politiek gevolg dat de rol van de katholieke dissidenten al spoedig was uitgespeeld.⁶ We zien in 1937 en 1939 het stemmenpercentage van de RKSP in Gilze en Rijen weer uitstijgen boven 95. Dat de positie van de SDAP en de NSB hier niets aan kan veranderen, geeft de zeer marginale rol aan die de niet-katholieke partijen speelden in het politieke krachtenveld van de gemeente Gilze en Rijen in de jaren dertig.

Van de niet-katholieke partijen die vochten om de politieke kruimels die de RKSP overliet, was de SDAP in Gilze en Rijen, met uitzondering van het jaar 1935, de "grootste". Voor een agrarisch-industriële gemeente zoals Gilze en Rijen, waar de arbeiders zo'n 40% van de bevolking uitmaakten, was het aantal stemmen op de SDAP zeer gering (26 in 1931, 65 in 1933, 16 in 1935, 51 in 1937, 61 in 1939). Kerk en pers droegen dan ook sterk bij tot een negatieve houding van de bevolking tegen het "goddeloos socialisme". De opvattingen van de socialisten over het huwelijk, de positie van de vrouw, de gezinsgrootte, het gemengd zwemmen, botsten sterk met de katholieke moraal. De socialisten werden door de kerk en de dagbladen afgeschilderd als materialisten, die alleen oog hadden voor het stoffelijk belang. Juist voor de verkiezingen werden anti-socialistische gevoelens aangewakkerd. De RKSP had in de twee dagbladen die in Gilze en Rijen met name werden gelezen, een belangrijk instrument om haar doelstellingen naar voren te brengen en het anti-socialisme uit te dragen. Het "Dagblad voor Noord-Brabant" uit Breda en het "Nieuwsblad van het Zuiden" uit Tilburg, namen uitsluitend advertenties op van de RKSP, zodat evenmin als de SDAP, de andere partijen konden rekenen op een welwillende houding van de regionale pers.⁷

Het anti-democratie, zoals dat tot uiting kwam in steun aan fascistische en nationaal-socialistische partijen tijdens de verkiezingen, kreeg in Gilze en Rijen beduidend minder aanhangers dan gemiddeld in Noord-Brabant en Nederland. Dit kwam mede door het vastberaden verzet hiertegen vanuit de katholieke vakbonden omstreeks 1933. Ook de RKSP verwierp voor ons land alle vormen van fascisme, maar deze afkeuring leidde niet tot een actieve bestrijding. Men vreesde vooral het effect: verzwakking van de RKSP. Het Episcopaat sloeg het opkomende fascisme eveneens met bezorgdheid gade, maar haar afkeuring droeg aanvankelijk ook een meer opportunistisch dan principieel karakter. Het hoofdmotief van het mandement van februari 1934 was dan ook te voorkomen dat het anti-democratie afbreuk zou doen aan de katholieke eenheid. Het werd katholieke geestelijken, vertegenwoordigers der katholieke actie, leden van kerk- en armbesturen, leiders van katholieke organisaties of instellingen en allen die in het katholiek onderwijs werkzaam waren verboden, "te ijveren voor het fascisme of nationaal-socialisme of zich bij een van deze groeperingen aan te sluiten." De uitslag van de Provinciale Staten verkiezingen van april 1935 resulteerde echter in een nieuw herderlijk schrijven dat uitkwam in mei 1936. Dit mandement ging wezenlijk verder dan dat van 1934 en bevatte een principiële afwijzing van het nationaal-socialisme. Op straffe van onthouding van de Heilige Sacramenten werd het alle katholieken verboden steun te verlenen aan de NSB. De kerkelijke sancties golden echter niet voor katholieken die functies bleven vervullen in andere fascistische groeperingen. Met name het in Noord-Brabant werkzame fascistische Zwart Front profiteerde hiervan.⁸ Tijdens de kamerverkiezingen van 1937 werd het stemmenaantal van de NSB in Gilze en Rijen gehalveerd (van 54 in 1935 naar 26 in 1937). Het totale anti-democratische stemmenaantal bleef echter ongeveer gelijk aan 1935, maar nu kwam de helft hiervan ten goede aan Zwart Front (23). Van invloed hierop is ongetwijfeld ook het feit dat in de regionale pers Zwart Front in tegenstelling tot de NSB geen felle kritiek te verduren heeft gehad.⁹

De gemeenteraadsverkiezingen

We hebben het tot nu toe gehad over het politieke klimaat in Gilze en Rijen op basis van de uitslagen van landelijke verkiezingen in Gilze en Rijen. Het behoeft geen verbazing te wekken, gezien het

hiervoor geschetste beeld, dat ook de politieke samenstelling van de gemeenteraad in Gilze en Rijen geheel werd gedomineerd door het katholicisme. Dit wil echter niet zeggen dat binnen dit katholieke front geen tegenstellingen bestonden.

De politieke tegenstellingen vloeiden voort uit de verschillende belangen van de onderscheiden dorpen waaruit Gilze en Rijen is samengesteld, evenals de diverse sociaal-economische opvattingen van middenstanders, werkgevers, boeren en arbeiders. Op basis van deze belangen werden de diverse kandidatenlijsten samengesteld die aan de gemeenteraadsverkiezingen deelnamen. De lijsten met kandidaten kregen na loting een nummer en deden onder het verkregen nummer aan de verkiezingen mee. Tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 1931 deden negen kandidatenlijsten mee, waarvan twee sterke lijsten uit de dorpen Gilze en Rijen, met vertegenwoordigers van alle standsorganisaties. Hieruit blijkt een eensgezindheid tussen arbeiders, boeren, middenstanders en werkgevers in zowel Gilze als Rijen. Deze eensgezindheid werd tijdens de verkiezingen beloofd en de twee lijsten verkregen respectievelijk zes en vijf raadszetels. De overige twee zetels kwamen ten goede aan twee kleine lijsten uit Gilze en Rijen, waarin boeren en arbeiders waren vertegenwoordigd.

Raadsverkiezingen 16-06-1931

Aantal zetels: 13, aantal lijsten: 9, uitgebrachte stemmen: 3083

Stemmen en zetels:	Leden:	
Lijst 1 1 zetel 284 stemmen	C.F.J. Verheijden (Rijen)	lijst 1
Lijst 2 0 zetels 109 stemmen	A.J. van Bezouw (Gilze)	lijst 3
Lijst 3 1 zetel 308 stemmen	J.Th.M. van den Wildenberg (Gilze)	lijst 4
Lijst 4 6 zetels 1031 stemmen	J.B. de Vet (Gilze)	lijst 4
Lijst 5 5 zetels 900 stemmen	A.A. van Hoek (Gilze)	lijst 4
Lijst 6 0 zetels 166 stemmen	P. Jacobs (Gilze)	lijst 4
Lijst 7 0 zetels 153 stemmen	A.B.J. Verster (Gilze)	lijst 4
Lijst 8 0 zetels 112 stemmen	C.A.P. Aarts (Gilze)	lijst 4
Lijst 9 0 zetels 20 stemmen	L.J.Chr. Hendriks (Rijen)	lijst 5
	L.J. Uytendaal (Rijen)	lijst 5
	W.A. Mallens (Rijen)	lijst 5
	C. van der Steen (Rijen)	lijst 5
	J.L. Theeuwes (Rijen)	lijst 5

Wethouders: J.Th.M. van den Wildenberg en W.A. Mallens.

Burgemeester: G.J. van Poppel tot 01-07-1933, Dr. J.C.M. Sweens per 15-08-1933.

Secretaris: A.J.M. Hoevenaars.

Vier jaar later namen zeven kandidatenlijsten deel aan de gemeenteraadsverkiezingen. We zien nu dat alle standsorganisaties zich in Gilze gevonden hadden in een sterke lijst. In Rijen daarentegen waren boeren, arbeiders, middenstanders en werkgevers versnipperd over vijf verschillende lijsten. De lijst uit Gilze behaalde zes van de dertien raadszetels, de overige zetels werden verdeeld over vier Rijense en één Molenschotse lijst.

Raadsverkiezingen 18-06-1935

Aantal zetels: 13, aantal lijsten 7, uitgebrachte stemmen: 3443

Stemmen en zetels:	Leden:	
Lijst 1 6 zetels 1640 stemmen	A.B.J. Verster (Gilze)	lijst 1
Lijst 2 0 zetels 99 stemmen	J.Th.M. van den Wildenberg (Gilze)	lijst 1

Lijst 3	1 zetel	233 stemmen	J.B. de Vet (Gilze)	lijst 1
Lijst 4	2 zetels	529 stemmen	P. Jacobs (Gilze)	lijst 1
Lijst 5	1 zetel	325 stemmen	F. Graauwmans (Gilze)	lijst 1
Lijst 6	1 zetel	263 stemmen	A.J. Willemse (Gilze)	lijst 1
Lijst 7	2 zetels	354 stemmen	J.H. Beenackers (Molenschot)	lijst 3
			L.J. Uytendaal (Rijen)	lijst 4
			L.J.Chr. Hendriks (Rijen)	lijst 4
			W.A. Mallens (Rijen)	lijst 5
			C.F.J. Verheijden (Rijen)	lijst 6
			C. van der Steen (Rijen)	lijst 7
			C.H. Rops (Rijen)	lijst 7

Wethouders: J.Th.M. van den Wildenberg en L.J. Uytendaal.

Burgemeester: Dr. J.C.M. Sweens.

Secretaris: A.J.M. Hoevenaars.

Het verkiezingsjaar 1939 telde maar liefst elf kandidatenlijsten. We zien in dit jaar de versnippering van de standsorganisaties ook in Gilze optreden. Daarnaast zijn ook de gehuchten Molenschot en Hulten met een lijst vertegenwoordigd. De sterkste lijsten behaalden in dit jaar slechts drie zetels, namelijk lijst 1 uit Gilze, waarin voornamelijk de middenstandsbelangen vertegenwoordigd waren en lijst 11 uit Rijen, die vooral de arbeidersbelangen in het oog hield. De overige zetels waren verdeeld over vijf verschillende lijsten uit Gilze en Rijen.¹⁰

Raadsverkiezingen 09-06-1939

Aantal zetels: 13, aantal lijsten 11, uitgebrachte stemmen: 3787

Stemmen en zetels:	Leden:	
Lijst 1	3 zetels 629 stemmen	J.Th.M. van den Wildenberg (Gilze) lijst 1
Lijst 2	1 zetel 238 stemmen	A.B.J. Verster (Gilze) lijst 1
Lijst 3	0 zetels 165 stemmen	A. Wouters (Gilze) lijst 1
Lijst 4	1 zetel 232 stemmen	P. Jacobs (Gilze) lijst 2
Lijst 5	0 zetels 177 stemmen	C. van der Steen (Rijen) lijst 4
Lijst 6	2 zetels 362 stemmen	C.A.P. Aarts (Gilze) lijst 6
Lijst 7	0 zetels 213 stemmen	C. Broeders (Gilze) lijst 6
Lijst 8	2 zetels 507 stemmen	C. Schaffelaars (Rijen) lijst 8
Lijst 9	1 zetel 250 stemmen	L.J. Uytendaal (Rijen) lijst 8
Lijst 10	0 zetels 198 stemmen	F. Graauwmans (Gilze) lijst 9
Lijst 11	3 zetels 816 stemmen	C.A. de Theye (Hulten) lijst 11
		A.D. Noy (Rijen) lijst 11
		L.P.M. Soeterboek (Rijen) lijst 11

Wethouders: J.Th.M. van den Wildenberg en L.J. Uytendaal.

Burgemeester: Dr. J.C.M. Sweens.

Secretaris: A.J.M. Hoevenaars.

De meest opvallende ontwikkeling in de jaren dertig in Gilze en Rijen, is die van een aanvankelijke eensgezindheid tussen de diverse standsorganisaties naar een sterke versnippering van de verschillende sociale groeperingen over de onderscheiden kandidatenlijsten. De conclusie lijkt gerechtvaardigd dat de economische crisis hierop terdege z'n invloed heeft uitgeoefend. De verschillen in sociaal-economische belangen tussen de standsorganisaties, die met name in tijden van

economische depressie aan de dag treden, lijken de eensgezindheid te hebben ondermijnd. Dat de genoemde versnippering het eerste in Rijen zichtbaar werd is vooral te wijten aan de industriële ontwikkeling van dit dorp. In het sterker op de industrie georiënteerde Rijen zien de verschillende sociaal-economische tegenstellingen eerder het daglicht dan in het traditionelere, meer agrarische Gilze. Geen verschil is in de crisisjaren te bespeuren in de houding van beide dorpen ten opzichte van elkaar. Ieder dorp komt op voor zijn eigen positie binnen de gemeente en een vermenging van kandidaten uit Gilze en Rijen in één lijst vindt niet plaats.

Dit artikel van Kees van der Heijden is eerder verschenen in De Mulder nr. 111, 30e jaargang april 2009 – blz. 23 – 30.

Noten.

¹ Kossmann, E.H., De Lage Landen 1780-1940. Anderhalve eeuw Nederland en België, Amsterdam/Brussel, 1979; Dunk, H. von der, “Conservatisme in vooroorlogs Nederland” in: B.M.G.N., 1975, 15-37; Jong, L. de, Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog, I: Voorspel, Den Haag, 1969; Bosmans, J., “Het maatschappelijk-politieke leven in Nederland, 1918-1940” in: A.G.N. XIV, Bussem/Haarlem, 1979, 200-254.

² Von der Dunk, a.w., 28-29; Bosmans, a.w., 200-201 en 212-214.

³ Bosmans, a.w., 201 en 214-215.

⁴ Bosmans, a.w., 215-218.

⁵ Oorschot, J.M.P. van, Eindhoven, een samenleving in verandering, 2 dln., Eindhoven, 1982, deel II, 950.

⁶ GAGR, Algemene statistieken, statistiek der gemeente (inv.nr. -2.07.77); De Jong, a.w., 76; Van Oorschot, a.w., deel II, 951.

⁷ GAGR, Algemene statistieken, a.w.; Dagblad voor Noord-Brabant, april '31, '33, '35, '37, '39, passim; Nieuwsblad van het Zuiden, april '31, '33, '35, '37, '39, passim.

⁸ Joosten, L.M.H., Katholieken en fascisme in Nederland, 1920-1940, Hilversum/Antwerpen, 1964, 285-288; De Jong, a.w., 314-324.

⁹ GAGR, Algemene statistieken, a.w.; Dagblad voor Noord-Brabant, april '35 en '36, passim; Nieuwsblad van het Zuiden, april '35 en '36, passim.

¹⁰ GAGR, Algemene statistieken, a.w.; processen verbaal verkiezingen leden gemeenteraad.